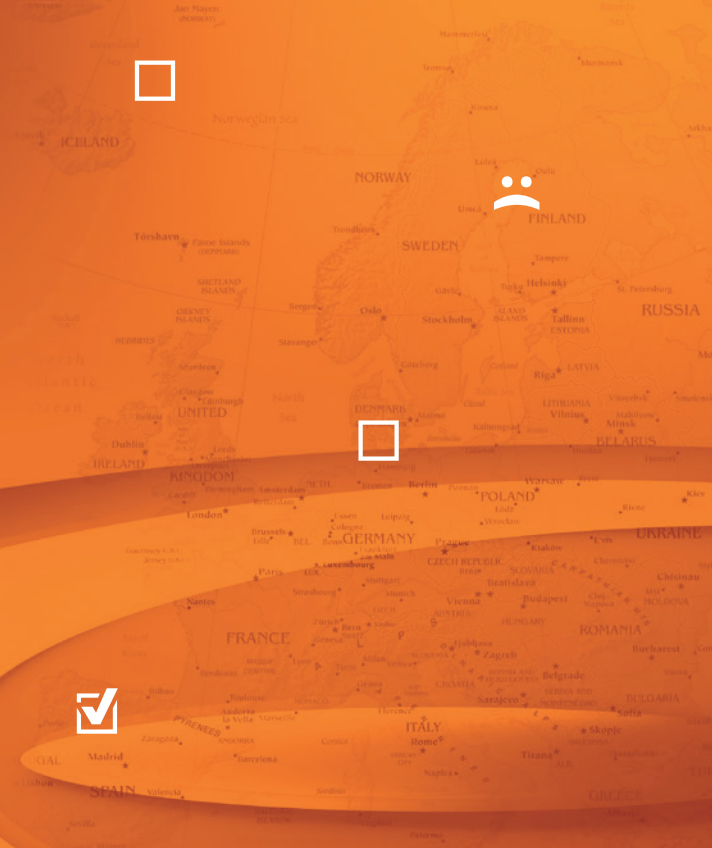

EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA

9. kolo na Slovensku

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV

EURÓPSKA SOCIÁLNA SONDA

9. kolo na Slovensku

Denisa Fedáková, Michal Kentoš a kolektív
Košice, 2020

Recenzenti:

prof. PhDr. Tomáš Sollár, PhD.
prof. PhDr. Tomáš Urbánek, PhD.

Autorský kolektív:

Matúš Adamkovič (1,3 AH), Miroslava Bozogáňová (0,7 AH),
Mária Ďurkovská (0,9 AH), Denisa Fedáková (1,2 AH),
Anna Kalistová (0,9 AH), Michal Kentoš (0,7 AH),
Alexander Loziak (0,5 AH), Jana Papcunová (0,6 AH),
Ivana Piterová (0,7 AH), Ivan Schmidt (0,5 AH),
Jozef Výrost (0,3 AH)

Grafický dizajn: Tlačiareň uBabeja, Košice 2020

ISBN 978-80-89524-52-5 (online, Pdf)

<https://doi.org/10.31577/2020.978-80-89524-52-5>

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

OBSAH

Predslov

Jozef Výrost

s. 5

O projekte Európska sociálna sonda

Denisa Fedáková,
Michal Kentoš

s. 9

Vnímanie spravodlivosti a férovosti na Slovensku a v Európe

Mária Ďurkovská,
Anna Kalistová

s. 14

Kvalita života a ekonomická situácia: Ako je na tom Slovensko?

Matúš Adamkovič

s. 49

„Schvaľujete toto rozhodnutie?“ Meniace sa rodinné normy v Európe a na Slovensku

Denisa Fedáková

s. 70

Postoje k migrácii na Slovensku v kontexte Európy a krajín Vyšehradskej štvorky

Miroslava Bozogánová,
Ivana Píterová

s. 89

Používanie internetu v Európe (a na Slovensku). V čom sa líšia online a offline Slováci?

Ivan Schmidt,
Alexander Loziak

s. 115

Politická participácia Slovákov a Sloveniek v európskom kontexte

Michal Kentoš,
Jana Papcunová

s. 134

„Schvaľujete toto rozhodnutie?“ Meniace sa rodinné normy v Európe a na Slovensku

Denisa Fedáková

ÚVOD

V porovnaní s predchádzajúcimi dekadami možno badať globálne zmeny v životných vzorcoch súčasnej spoločnosti. Viac ľudí sa rozhoduje pre život v kohabitácii (v partnerstve bez sobáša), a majú deti v týchto zväzkoch alebo sa rozhodnú deti nemať (Sánchez Gassen & Perelli-Harris, 2015). Zvyšuje sa podiel participácie žien na pracovnom trhu (van Wel & Knijn, 2006), mení sa pohľad na nukleárnu rodinu ako spoločenskú normu, klesajú počty uzatvorených manželských zväzkov a uzatvorené manželstvá sa častejšie končia rozvodom (Eurostat, 2020).

Tieto zmeny v kontexte ekonomických a globalizačných výziev ovplyvňujú životné dráhy jednotlivcov, rodín a skupín obyvateľstva, pričom sa stávajú základom pre tvorbu sociálnych politík, aj pre výskum (Billari et al., 2016).

Výskumne sa uvedeným skutočnostiam venuje pozornosť aj v súvislosti s meniacimi sa rodinnými normami, pre ktoré je charakteristická značná diverzita. V spoločnosti pribúdajú jednorodičové rodiny, narastajú počty vzťahov, v ktorých partneri žijú oddelene alebo vzťahov medzi

partnermi rovnakého pohlavia. Toto všetko ovplyvňuje formovanie rodinných konštelácií a „neštandardných“ rodín. Na tieto zmeny reagoval aj tím Francesca C. Billariho pri zostavovaní rotujúceho modulu „Načasovanie života“ zaradením položiek o životných rozhodnutiach. Medzi očakávaniami tímu bolo aj zmapovanie rodovo podmieneného schvaľovania či neschvaľovania týchto rozhodnutí, ktoré zrkadlia meniace sa rodinné normy (Billari et al., 2016).

V tejto kapitole bude pozornosť sústredená na zmeny v postojoch Európanov a potom špecificky aj slovenských respondentov k vybraným životným rozhodnutiam. Cieľom nasledujúceho textu je priniesť odpovede na viaceré otázky: Stávajú sa Európania tolerantnejšími pri schvaľovaní životných rozhodnutí druhých ľudí? Sú tie isté životné rozhodnutia vnímané odlišne v optike rodových rozdielov? Sú rozhodnutia žien schvaľované inak ako rozhodnutia mužov? A ako je to na Slovensku?

METÓDA

V deviatom kole Európskej Sociálnej Sondy (2018 – 2019) sa s odstupom viac ako dvanásť rokov (3. kolo ESS 2006) zopakoval rotujúci modul „Načasovanie života“ (Billari a kol., 2016).

Opakované zaradenie modulu (modul D, položky D30 a/b – D34 a/b) do hlavného dotazníka ESS umožnilo zmapovať nielen postoje Slovákov a porovnať ich s respon-

dentmi z ďalších krajín Európy, ale poukázať aj na zmeny v postojoch slovenských respondentov a respondentov z ostatných európskych krajín k životným rozhodnutiam (v dvoch časových bodoch). Samotný modul zastrešuje viacero tém týkajúcich sa plánovania života jednotlivca. Pre účely naplnenia cieľov tejto kapitoly bola pozornosť v tejto kapitole sústredená na tému spoločenskej akceptácie životných rozhodnutí týkajúcich sa meniacich sa rodinných noriem. Tento koncept je v dotazníku ESS prezentovaný piatimi rozhodnutiami:

- Rozhodnutie nikdy nemať deti
- Rozhodnutie žiť v partnerstve bez sobáša
- Rozhodnutie mať deti v partnerstve bez sobáša
- Rozhodnutie pracovať, keď sú deti mladšie ako 3 roky
- Rozhodnutie rozviesť sa, keď sú deti mladšie ako 12 rokov

Rozhodnutia boli v rámci dotazníka prezentované formou „Split-ballot“ pre rod, to znamená, že respondenti boli náhodne rozdelení do dvoch skupín a to tak, že jedna skupina respondentov posudzovala týchto päť rozhodnutí ako „rozhodnutia žien“, napríklad *Prosím uveďte na koľko schvaľujete alebo neschvaľujete, ak sa žena rozhodne nikdy nemať deti*. Druhá skupina respondentov posudzovala tieto rozhodnutia ako „rozhodnutia mužov“. Znenie rozhodnutí bolo napr. *Prosím uveďte na koľko schvaľujete*

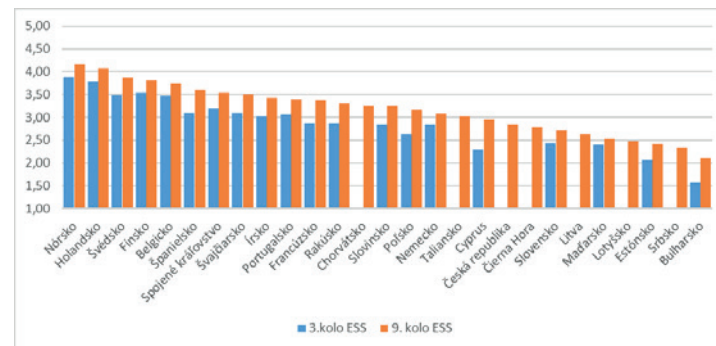
alebo neschvaľujete, ak sa muž rozhodne nikdy nemať deti. Mieru schvaľovania jednotlivých rozhodnutí vyjadrovali respondenti a respondentky na 5 bodovej škále (1 – rozhodne neschvaľujem, 2 – neschvaľujem, 3 – ani neschvaľujem, ani schvaľujem, 4 – schvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem).

VÝSLEDKY

Zmeny postojov k životným rozhodnutiam v kontexte dvoch časových bodov

Jednou z otázok, na ktoré chceme v rámci tejto kapitoly priniesť odpoveď, je otázka, či sa Európania stávajú tolerantnejšími pri schvaľovaní životných rozhodnutí druhých ľudí? Odpoveď na túto otázku možno priniesť aj prostredníctvom porovnania zmien v odpovedových tendenciách v čase, keď dva časové body reprezentujú dve merania, a to merania v 3. kole a v 9. kole ESS. Všeobecne možno pri pohľade na grafy 1–5 konštatovať, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní životných rozhodnutí ostatných ľudí v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12-tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch, a tými sú dve kolá ESS. Uvedené v tomto prípade platí pre životné rozhodnutie „nikdy nemať deti“. Rozdiely medzi oboma meraniami boli

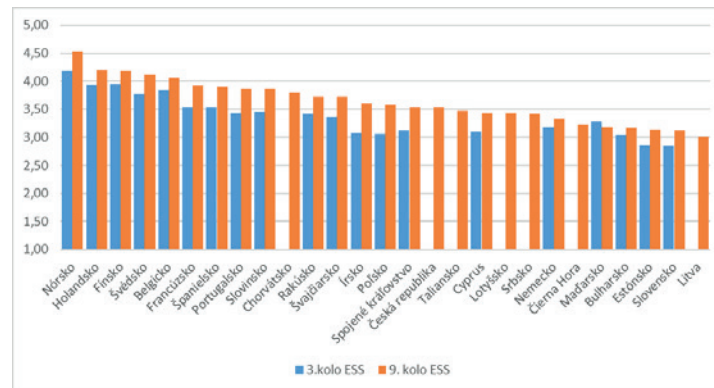
vo všetkých krajinách štatisticky významné. Najväčšími toto rozhodnutie akceptujú respondenti v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,17$) a v Holandsku (4,08), naopak, najmenej v Bulharsku (2,11), Srbsku (2,33) a v Estónsku (2,41). Slovenskí respondenti vyjadrovali skôr tendenciu toto rozhodnutie neschvaľovať, resp. schvaľovať ho menej často (hodnota priemerného skóre 2,71). Rozhodnutie „nikdy nemať deti“ je z piatich predložených rozhodnutí tým, ktoré najväčšími polarizuje postoje respondentov naprieč Európou a prehlbuje rozdiely medzi krajinami, v ktorých respondenti toto rozhodnutie rozhodne schvaľujú a tým, v ktorých respondenti toto rozhodnutie rozhodne neschvaľujú.

Graf 1. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018–2019) kole ESS pre rozhodnutie: Nikdy nemať deti (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

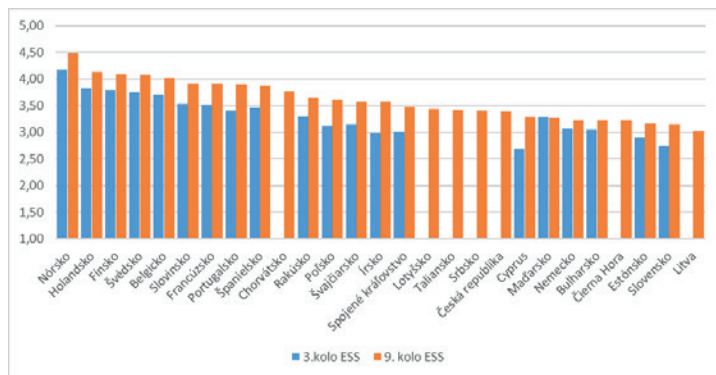
Pri schvaľovaní rozhodnutia „žiť v partnerstve bez sobáša“ (Graf 2) sa medzi „schvaľujúcich“ tohto rozhodnutia radili respondenti z Nórska (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,53$), Holandska (4,21) a Fínska (4,19). Najmenej často toto rozhodnutie schvaľovali respondenti z Litvy (3,00), Slovenska (3,12) a Estónska (3,13). Ich vyjadrenia však v priemere boli na úrovni neutrálneho stanoviska (ani súhlas, ani nesúhlas). Celkovo sa opäť potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „žiť v partnerstve bez sobáša“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné takmer vo všetkých krajinách s výnimkou Bulharska a Cypru.

Pri schvaľovaní rozhodnutia „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ (Graf 3) bolo poradie krajín, v ktorých mu respondenti vyjadrili súhlas alebo nesúhlas, podobné ako v prípade rozhodnutia „žiť v partnerstve bez sobáša“. Prítomnosť dieťaťa v partnerstve neovplyvnila výrazným spôsobom nahliadanie na toto rozhodnutie. Najvyššie priemerné skóre na úrovni schválenia rozhodnutia dosahovali respondenti v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,5$), Holandsku (4,14) a Fínsku (4,09). Najnižšie hodnoty priemerného skóre odpovedí na úrovni neu-

Graf 2. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018-2019) kole ESS pre rozhodnutie: Žiť v partnerstve bez sobáša (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

trálneho postoja k rozhodnutiu dosahovali respondenti v Litve (3,02), na Slovensku (3,14) a v Estónsku (3,16). Opäť sa potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné takmer vo všetkých krajinách s výnimkou Maďarska.

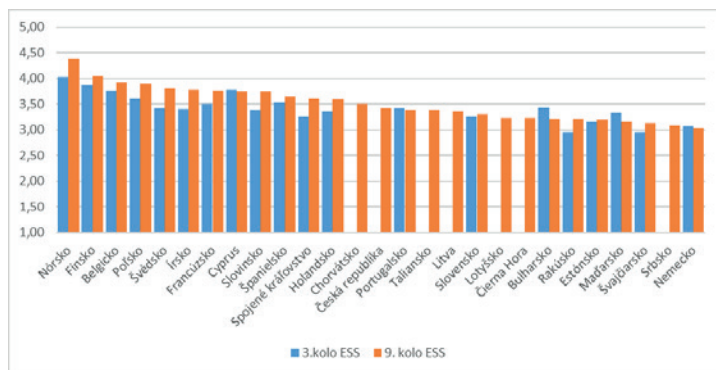
Graf 3. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018–2019) kole ESS pre rozhodnutie: Mať dieťa v partnerstve bez sobáša (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

Pri schvaľovaní rozhodnutia „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ nastali len mierne posuny v odpovedových tendenciách respondentov naprieč krajinami medzi meraniami v roku 2006 a v rokoch 2018 – 2019. Zároveň aj rozptyl hodnôt priemerného skóre odpovedí bol nízky oproti schvaľovaniu ostatných rozhodnutí, čo naznačuje tendenciu ku globálnej jednotnosti v postojoch pri tomto rozhodnutí (Graf 4). V dvoch krajinách (Bulharsku a Maďarsku) respondenti vyjadrili s odstupom času signifikantne

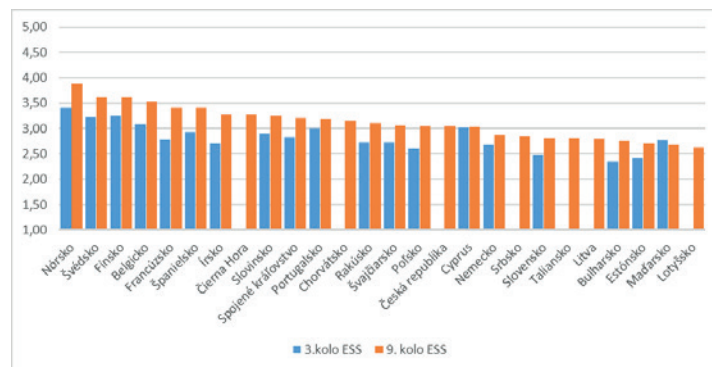
nižšiu mieru schvaľovania rozhodnutia „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ ako v roku 2006. Najvyššiu mieru schvaľovania tohto rozhodnutia sme zistili v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 4,40$) a Fínsku (4,04), najnižšiu v Nemecku (3,04), Srbsku (3,09) a Švajčiarsku (3,13). Respondenti na Slovensku dosiahli hodnotu priemerného skóre 3,31 pri schvaľovaní rozhodnutia, čo dáva ich vyjadrenia na úroveň neutrálneho postoja. Celkovo sa potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12-tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné takmer vo všetkých krajinách s výnimkou Cypru, Nemecka, Estónska, Portugalska a Slovenska. V týchto krajinách sa postoj k uvedenému výroku za sledované časové obdobie nezmenil.

Vyjadriť postoj k rozhodnutiu „rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov“ zrejme nebolo pre respondentov ESS jednoduché, ako je vidno na grafe (Graf 5). Väčšina krajín, medzi nimi aj Slovensko, dosiahla priemerné hodnoty odpovedového skóre respondentov na úrovni neutrálneho postoja (ani neschvaľujem, ani schvaľujem). Najvyššiu mieru schvaľovania rozhodnutia vyjadrili respon-

denti v Nórsku (s hodnotou priemerného skóre $M = 3,88$) a vo Švédsku a Fínsku (zhodne 3,61), najnižšiu v Lotyšsku (2,62) a v Maďarsku (2,68). V Maďarsku bolo schvaľovanie tohto výroku v rokoch 2018 – 2019 menej akceptované ako v roku 2006. Celkovo sa potvrdilo, že Európania sa stali „tolerantnejšími“ pri schvaľovaní rozhodnutia „rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov“ v porovnaní s predchádzajúcimi meraniami v odstupe asi 12tich rokov. Vyplýva to z porovnania hodnôt priemerného skóre odpovedí respondentov v jednotlivých krajinách v dvoch časových bodoch a tými sú merania v treťom a deviatom kole ESS. Rozdiely medzi oboma meraniami boli štatisticky významné vo všetkých krajinách s výnimkou Cypru.

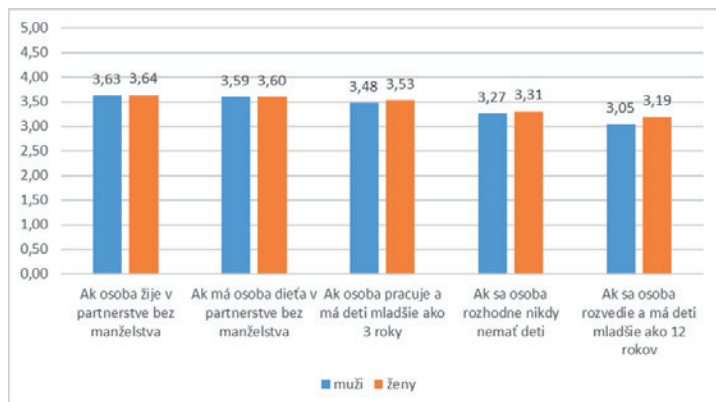
Graf 4. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. (2018 – 2019) kole ESS pre rozhodnutie: Mať prácu na plný úväzok zatiaľ čo deti menej ako 3 roky (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

Graf 5. Hodnoty priemerného skóre v 3. (2006) a 9. kole (2018 – 2019) ESS pre rozhodnutie: Rozviesť sa, zatiaľ čo deti majú menej ako 12 rokov (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

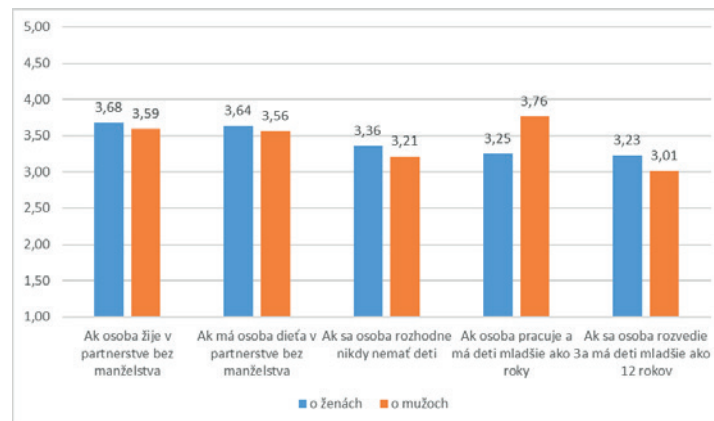
Postoje (mužov a žien) k životným rozhodnutiam mužov a žien v Európe

Pri analýze rozhodnutí so zameraním na prítomnosť rodových rozdielov (Graf 6) sa potvrdilo nasledovné. V celoeurópskom kontexte muži a ženy odlišne schvaľovali či neschvaľovali tieto rozhodnutia: „nikdy nemať detí“, „pracovať keď sú deti mladšie ako 3 roky“ a „rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov“, pričom v prípade všetkých troch výrokov vyššiu mieru schvaľovania daného rozhodnutia uvádzali ženy. V prípade dvoch rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“ a „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ sa štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v ich schvaľovaní nepotvrdili.

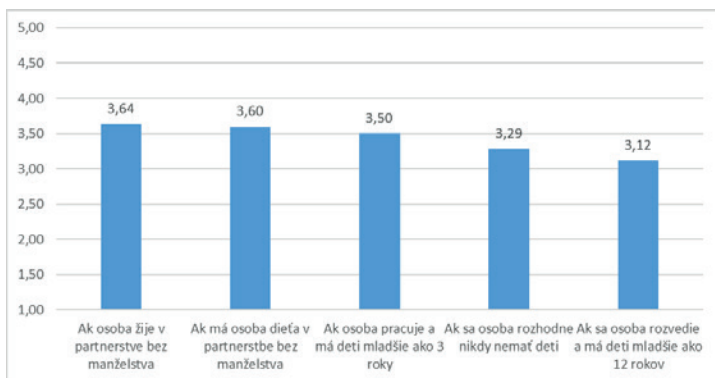
Graf 6. Hodnoty priemerného skóre pre posudzovanie rozhodnutí mužmi (N=20162) a ženami (N=21371) v 9. kole ESS (1 – rozhodne neschvaľujem, 5 – rozhodne schvaľujem)

Ako schvaľovali respondenti tieto životné rozhodnutia, ak v nich muži alebo ženy vystupovali v pozícii aktérov týchto rozhodnutí? (Graf 7). Európania v najväčšej miere schvaľovali rozhodnutie žien „ak sa žena rozhodne žiť v partnerstve bez sobáša“ (3,68). Spomedzi rozhodnutí mužov bolo v najväčšej miere schvaľované toto: „ak sa muž rozhodne pracovať a má deti mladšie ako 3 roky“ (3,76). Rozdiely medzi schvaľovaním rozhodnutí mužov a rozhodnutí žien boli vo všetkých piatich prípadoch štatisticky významné. V štyroch prípadoch boli Európanmi viac schvaľované rozhodnutia žien a v jednom prípade bolo viac schvaľované rozhodnutie mužov. Išlo o rozhodnutie muža pracovať, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky“.

Graf 7. Schvaľovanie životných rozhodnutí mužov a žien v Európe (N=41532)

Ktoré rozhodnutie sa Európanom celkovo pozdávalo najviac a ktoré najmenej? (Graf 8). Najvyššiu mieru súhlasu, respektíve najvyššiu hodnotu priemerného skóre prideliли Európania rozhodnutiu „žiť v partnerstve bez sobáša“ (3,64). Tu by sa dalo polemizovať nakoľko schvaľovanie tohto rozhodnutia, kde v kohabitácii žijú partneri a ich prípadné odlúčenie nie je sprevádzané rozvodom, ovplyvňovalo postoj respondentov k rozhodnutiu „rozviesť sa, zatiaľ čo deti majú menej ako 12 rokov“. Úlohu však mohol zohrávať aj fakt, že sa výrok týkal životnej situácie, ktorá sa dotkne maloletých detí, a to pridávalo na emocionálnej stránke percepcie tohto rozhodnutia. Každopádne, toto rozhodnutie bolo v porovnaní s ostatnými rozhodnutiami Európanmi najmenej schvaľované (3,12).

Graf 8. Schvaľovanie životných rozhodnutí v Európe (N=41532)

Zistenia boli napokon obohatené aj o vzťahovú analýzu veku respondentov a hodnôt priemerného skóre schvaľovaných rozhodnutí. Tabuľka 1 poukazuje na negatívny vzťah veku a miery schvaľovania rozhodnutí, a to v prípade všetkých predložených rozhodnutí. Znamená to, že čím bol vek respondentov v participujúcich krajinách ESS vyšší, tým menej mali tendenciu rozhodnutia schvaľovať. Podľa hodnoty korelačného koeficientu možno poukázať na to, že ide o slabé korelačné vzťahy. Najsilnejší vzťah medzi vyšším vekom a neschvaľovaním rozhodnutí bol potvrdený pri rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“.

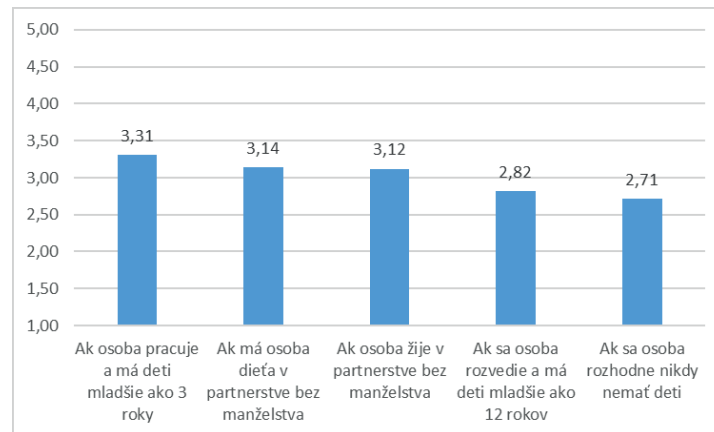
	nemať deti	žiť v partnerstve bez sobáša	mať deti v partnerstve bez sobáša	mať prácu keď sú deti mladšie ako 3 roky	rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov
vek respondenta	- 0,157**	- 0,193**	- 0,187**	- 0,063**	- 0,180**

Tabuľka 1. Výsledky korelačnej analýzy pre vek a schvaľovanie rozhodnutí v Európe (N=41532)

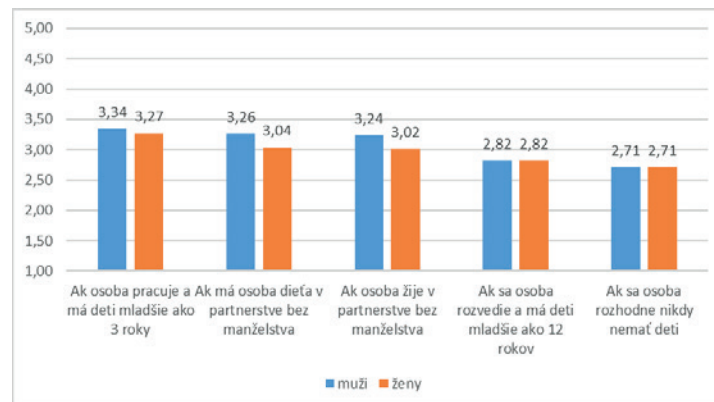
Postoje k životným rozhodnutiam mužov a žien na Slovensku

Aj v národnom kontexte bolo zaujímavé zistiť, ktoré zo životných rozhodnutí celkovo schvaľovali slovenskí respondenti a respondentky najviac a ktoré najmenej (Graf 9). Poradie schvaľovaných rozhodnutí slovenskými respondentmi na základe porovnania priemerov sa podstatne líši od poradia schvaľovaných rozhodnutí Európanmi. Najvyššiu mieru súhlasu, respektíve najvyššiu hodnotu priemerného skóre prideliili Slováci a Slovenky rozhodnutiu „pracovať, zatiaľ čo deti majú menej ako tri roky“ (3,31). Najnižšiu mieru súhlasu udelili respondenti na Slovensku rozhodnutiu „nikdy nemať deti“ (2,71). Rovnako sa tendencia slovenských respondentov schvaľovať či neschvaľovať predložené rozhodnutia potvrdila aj vo frekvenciách odpovedí, keď odpoveď „rozhodne neschvaľujem“ uviedlo pri rozhodnutí „nikdy nemať deti“ až 21% respondentov a naopak odpoveď „rozhodne schvaľujem“ uviedlo pri rozhodnutí „pracovať, ak sú deti mladšie ako 3 roky“ 18,5% respondentov.

Slovenskí muži a slovenské ženy vyjadrovali k niektorým rozhodnutiam odlišné postoje, k iným nie (Graf 10). Štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v schvaľovaní rozhodnutí sa potvrdili v prípade dvoch rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“ a „mať deti v partnerstve bez sobáša“. Pri oboch rozhodnutiach súhlas

Graf 9. Schvaľovanie životných rozhodnutí slovenskou populáciou (N=451)

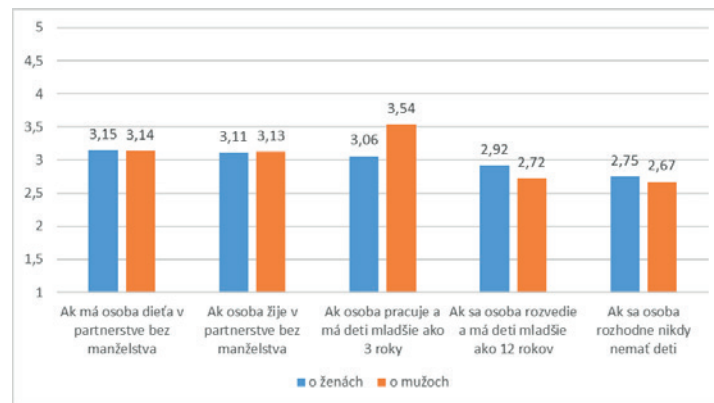

Graf 10. Schvaľovanie životných rozhodnutí slovenskými mužmi a ženami (N=451)

vyjadrovali muži vo väčšej miere ako ženy. V prípade rozhodnutí „pracovať, ak má dieťa menej ako tri roky“, „rozviesť sa, ak má dieťa menej ako 12 rokov“ a „nikdy nemať deti“ sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v postojoch k týmto rozhodnutiam.

Z Grafu 11 je zrejmé, že z rozhodnutí mužov bolo slovenskými respondentami najviac akceptované rozhodnutie „ak sa muž rozhodne pracovať, zatiaľ čo deti majú menej ako 3 roky“ (3,54), z rozhodnutí žien bolo najčastejšie schvaľované rozhodnutie „ak sa žena rozhodne mať dieťa v partnerstve bez sobáša“ (3,15). Najmenej schvaľované rozhodnutie mužov bolo „ak sa muž rozhodne nikdy nemať deti“ (2,67) a to isté platí aj pre rozhodnutia žien; rovnako najmenej schvaľované bolo rozhodnutie „ak sa žena rozhodne nikdy nemať deti“ (2,75).

V rámci slovenských dát ESS bolo ďalej zisťované, či sa postoje mužov a žien k rozhodnutiam líšia v závislosti od toho, či ide o rozhodnutie muža alebo ženy. Tabuľka 2 približuje výsledky rozdielovej štatistiky pri schvaľovaní rozhodnutí žien. Muži aj ženy schvaľovali rozhodnutia žien rovnako a rodové rozdiely sa nepotvrdili ako štatisticky významné pri žiadnom z predložených rozhodnutí. Hodnoty Cohenovho *d* (poznámka: Cohenovo *d* určuje o koľko smerodajných odchýlok sa líšia pozorované hodnoty jednej a druhej skupiny) indikujú malé rozdiely medzi mužmi a ženami. Muži aj ženy zhodne uvádzali najvyššiu

Graf 11. Schvaľovanie životných rozhodnutí mužov a žien slovenskou populáciou (N=451)

Rozhodnutia žien		M	SD	t	Cohen d
Ak sa žena rozhodne nikdy nemať deti	muži	2,72	1,21	- 0,402	0,05
	ženy	2,79	1,35		
Ak žena žije v partnerstve bez sobáša	muži	3,17	1,23	0,683	0,09
	ženy	3,06	1,21		
Ak má žena dieťa v partnerstve bez sobáša	muži	3,20	1,24	0,533	0,07
	ženy	3,11	1,18		
Ak žena pracuje a má deti mladšie ako 3 roky	muži	3,06	1,20	0,010	0
	ženy	3,06	1,12		
Ak sa žena rozvedie a má deti mladšie ako 12 rokov	muži	2,82	1,24	-1,201	0,16
	ženy	3,01	1,12		

Tabuľka 2. Rodové rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí žien slovenskými mužmi (N=233) a ženami (N=226)

mieru súhlasu s rozhodnutím žien „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“. Najnižšie hodnoty priemerného skóre a teda aj najnižšiu mieru súhlasu vyjadrili zhodne muži aj ženy rozhodnutiu žien „nikdy nemať deti“.

Prítomnosť rodových rozdielov sme ďalej zisťovali na vzorke slovenských respondentov pri ich postojoch k rozhodnutiami mužov (Tabuľka 3). V prípade dvoch rozhodnutí boli potvrdené štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami v postojoch k rozhodnutiam mužov. Išlo o rozhodnutia muža „žiť v partnerstve bez sobáša“ a „mať dieťa v partnerstve bez sobáša“. V oboch prípadoch tieto životné rozhodnutia mužov schvaľovali vo väčšej miere muži v porovnaní s odpoveďami žien, pričom priemerné hodnoty v skupine mužov boli v prvom prípade vyššie o 0,29 smerodajnej odchýlky a v druhom prípade o 0,32 smerodajnej odchýlky, čo indikuje mierny efekt. Celkovo ženy aj muži zhodne najviac schvaľovali rozhodnutie muža „pracovať, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 3 roky“. Najnižšie hodnoty priemerného skóre udelili muži rozhodnutiu mužov „nikdy nemať deti“. Ženy v najnižšej miere schvaľovali rozhodnutie mužov „rozviesť sa, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 12 rokov“.

Zistenia boli napokon obohatené aj o vzťahovú analýzu veku respondentov a hodnôt priemerného skóre schvaľovaných rozhodnutí. Tabuľka 4 poukazuje na negatívny vzťah veku a miery schvaľovania rozhodnutí a to v prípade

Rozhodnutia mužov		M	SD	t	Cohen d
Ak sa muž rozhodne nikdy nemať deti	muži	2,71	1,27	0,428	0,06
	ženy	2,64	1,16		
Ak muž žije v partnerstve bez sobáša	muži	3,30	1,15	2,183	0,29
	ženy	2,97	1,11		
Ak má muž dieťa v partnerstve bez sobáša	muži	3,32	1,14	2,429	0,32
	ženy	2,96	1,09		
Ak muž pracuje a má deti mladšie ako 3 roky	muži	3,62	1,13	0,925	0,19
	ženy	3,47	1,20		
Ak sa muž rozvedie a má deti mladšie ako 12 rokov	muži	2,82	1,14	1,244	0,17
	ženy	2,63	1,07		

Tabuľka 3. Rodové rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí mužov slovenskými mužmi (N=233) a ženami (N=226)

	nemať deti	žiť v partnerstve bez sobáša	mať deti v partnerstve bez sobáša	mať prácu keď sú deti mladšie ako 3 roky	rozviesť sa keď sú deti mladšie ako 12 rokov
vek respondenta	- 0,198**	- 0,397**	- 0,371**	- 0,173**	- 0,182**

Tabuľka 4. Výsledky korelačnej analýzy pre vek a schvaľovanie rozhodnutí na Slovensku (N=502)

všetkých predložených rozhodnutí. Znamená to, že čím bol vek slovenských respondentov vyšší, tým menej mali tendenciu rozhodnutia schvaľovať. Podľa hodnoty korelačného koeficientu možno poukázať na to, že najsilnejší vzťah vyššieho veku a neschvaľovania rozhodnutí bol potvrdený pri rozhodnutí „žiť v partnerstve bez sobáša“.

DISKUSIA A ZÁVER

V závere tejto kapitoly budú diskutované zistenia týkajúce sa životných rozhodnutí respondentov ESS na úrovni európskych krajín a na Slovensku. Sledovali sme zmeny v schvaľovaní rozhodnutí v dvoch časových bodoch, rozdiely v schvaľovaní rozhodnutí medzi mužmi a ženami, rozdiely v postojoch k rozhodnutiam mužov a žien a napokon sme sa pozreli aj na vzťah veku a tendenciu schvaľovať životné rozhodnutia.

Možno konštatovať, že prítomnosť spoločenských zmien v Európe je badateľná aj v zmenách postojov obyvateľov európskych krajín k predkladaným životným rozhodnutiam. V časovom odstupe približne 12tich rokov sa miera schvaľovania životných rozhodnutí týkajúcich sa „nových“ rodinných noriem zvýšila a Európania inklinovali k schvaľovaniu životných rozhodnutí druhých viac ako v predchádzajúcich meraniach. Z piatich predkladaných životných rozhodnutí dosiahlo najväčšiu mieru schvaľovania rozhodnutie *„žiť v partnerstve bez uzatvorenia manželstva“*. Toto rozhodnutie získalo najväčšiu podporu respondentov v Nórsku a Holandsku. Najmenej často rozhodnutie o spoložití partnerov v kohabitácii schvaľovali respondenti v Litve a na Slovensku. V európskych krajinách sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami pri schvaľovaní tohto rozhodnutia. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe

schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že sa „...žena rozhodne žiť v partnerstve bez uzatvorenia manželstva“. Na Slovensku toto rozhodnutie neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 31,2% respondentov. V prípade slovenských respondentov je však zároveň potrebné dodať, že v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Schvaľovanie alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadrilo 30,8% opýtaných. Slovenskí muži schvaľovali toto rozhodnutie častejšie ako slovenské ženy a tento rozdiel bol štatisticky významný. Ešte detailnejším zistením je, že slovenskí muži schvaľovali to rozhodnutie vo väčšej miere ako ženy v prípade, že aktérom rozhodnutia bol muž (ak sa muž rozhodne žiť v partnerstve bez sobáša). A tento rozdiel bol signifikantne významný. V Európe a aj na Slovensku sa menia vzorce rodinného a partnerského správania a jedným zo znakov týchto zmien je nárast nezosobášených spolužití (Džambazovič & Šprocha, 2017). Uvedení autori pritom zdôrazňujú, že napriek prevalencii kohabitácií v spoločnosti je im stále venovaná nedostatočná pozornosť.

V poradí druhé najväčšmi schvaľované životné rozhodnutie respondentami participujúcich krajín v prieskume ESS bolo rozhodnutie *„mať deti v partnerstve bez*

uzatvorenia manželstva". Rovnako aj pri tomto rozhodnutí najviac pozitívnych postojov k tomuto rozhodnutiu bolo zaznamenaných v Nórsku a Holandsku. Najmenej toto rozhodnutie schvaľovali respondenti v Litve a na Slovensku. V európskych krajinách sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami pri schvaľovaní tohto rozhodnutia. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že sa „...žena rozhodne mať deti v partnerstve bez uzatvorenia manželstva“. Na Slovensku toto rozhodnutie neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 31,5% respondentov. Opäť je potrebné dodať, v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Schvaľovanie alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadriilo 31,3% opýtaných. Slovenskí muži schvaľovali toto rozhodnutie častejšie ako slovenské ženy a tento rozdiel bol štatisticky významný. V tejto súvislosti, detailnejším zistením je, že slovenskí muži schvaľovali to rozhodnutie vo väčšej miere ako ženy v prípade, že aktérom rozhodnutia bol muž (ak sa muž rozhodne mať deti v partnerstve bez sobáša). A tento rozdiel bol štatisticky významný.

Pri spolužití v kohabitácii je pravdepodobné, že sa životné rozhodnutia budú týkať aj plánovania rodičovstva. Štúdie (Džambazovič & Šprocha, 2017; Sánchez Gassen & Perelli-Harris, 2015) aj štatistiky potvrdzujú, že čoraz väčšia časť detí (v Európe aj na Slovensku) má rodičov, ktorí nie sú zosobašení.

Tretie rozhodnutie v poradí podľa miery schvaľovania respondentami v európskych krajinách bolo rozhodnutie „pracovať, keď sú deti mladšie ako tri roky“. Najväčšiu podporu tomuto rozhodnutiu udeľovali respondenti v Nórsku a Fínsku, naopak najnižšiu v Nemecku a v Srbsku. V európskych krajinách toto rozhodnutie schvaľovali vo väčšej miere ženy ako muži. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie muža, teda, že sa „... muž rozhodne pracovať, keď sú deti mladšie ako tri roky“. Slovenskí respondenti sa svojimi postojmi k tomuto rozhodnutiu radili skôr k respondentom z Nemecka a Srbska vyjadrovaním neutrálneho stanoviska (ani neschvaľujem, ani schvaľujem). Posun oproti predchádzajúcemu meraniu bol v prípade tohto rozhodnutia štatistiky nevýznamný. To znamená, že schvaľovanie tohto rozhodnutia sa na Slovensku v odstupe 12 rokov nezmenilo. Celkovo však možno konštatovať, že na Slovensku bolo rozhodnutie „pracovať keď sú deti mladšie ako tri roky“ tým, ktoré bolo

spomedzi piatich predložených rozhodnutí schvaľované v najväčšej miere. Schvaľovanie alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadrilo 35,8% opýtaných. Naopak, rozhodnutie „pracovať keď sú deti mladšie ako tri roky“ neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 26,3% slovenských respondentov. Toto rozhodnutie bolo na Slovensku schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie muža, teda, že sa „... muž rozhodne pracovať, keď sú deti mladšie ako 3 roky“. Zároveň bolo toto rozhodnutie mužov v porovnaní s ostatnými predloženými rozhodnutiami mužov schvaľované najviac. Schvaľovanie tohto rozhodnutia môže byť do veľkej miery ovplyvňované rodovo-rolovými stereotypmi (muž zabezpečuje rodinu finančne, že sa stará o deti a domácnosť), ktoré, hoci sú na ústupe, sú stále prítomné v postojoch spoločnosti. Aj naprieč Európou aj na Slovensku bolo toto rozhodnutie väčšmi akceptované vtedy, ak jeho aktérmi boli muži. Billari a kol. (2016) už po analýze rozhodnutí v treťom kole ESS upozorňovali na prítomnosť „dvojitého rodového štandardu“, t.j. odlišného nazerania na rozhodnutie v závislosti od toho, či jeho aktérom je muž alebo žena.

Odhliadnuc od rodovo súvisiacich stereotypov, mohli na schvaľovanie tohto rozhodnutia vplývať aj sociálne politiky v jednotlivých krajinách, kultúrne odlišnosti,

či finančná situácia v domácnostiach. Gerbery (2016) ako možnú príčinu nízkej zamestnanosti žien s malými deťmi na Slovensku uvádza nedostupnosť predškolských zariadení a nevyužívanie čiastočných pracovných úväzkov. Výskum mladých dospelých v Belgicku (do 30 rokov, priemerný vek 19 rokov) poukázal na zohľadňovanie vlastných aspirácií pri rodinných a pracovných ambíciách. Ženy viac ako muži mali za cieľ držať sa kariérnych plánov a zároveň zachovať aj vysoké aspirácie v rodinnej oblasti. Muži očakávali, že naplnia svoje kariérne plány, zatiaľ čo rodinné roly budú dominantne zastrešované ženami. Avšak, zmena bola zaznamenaná pri plánovaní vyššej angažovanosti mužov v aktivitách súvisiacich s rodinou. Celkovo možno vnímať zistené výsledky ako nástup zmeny v spoločenských normách, keď sa prostredníctvom meniacich sa životných aspirácií mužov a žien menia aj ich rodinné a kariérne identity a dochádza k ich prelínaniu sa do podoby „zmiešaných“ identít, ktoré by mohli priniesť mladým dospelým obohatenie do spôsobu života (Meeussen, Veldman, & Van Laar, 2016).

V poradí štvrtým rozhodnutím v rámci schvaľovania – neschvaľovania respondentami v Európe bolo životné rozhodnutie „*nikdy nemať deti*“. Najtolerantnejší postoj k tomuto rozhodnutiu mali respondenti v Nórsku a Holandsku a naopak, najnižšiu podporu tomuto rozhodnutiu vyjadrili respondenti v Bulharsku a Srbsku.

V európskych krajinách toto rozhodnutie schvaľovali vo väčšej miere ženy ako muži. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že sa „... žena rozhodne nikdy nemať detí“. Slovenskí respondenti sa skôr prikláňali k neutrálnemu až k nesúhlasnému stanovisku k tomuto rozhodnutiu. Neschvaľovanie alebo rozhodné neschvaľovanie tohto životného rozhodnutia vyjadrilo na Slovensku 45,9% opýtaných. Za rozhodné schvaľovanie alebo schvaľovanie tohto rozhodnutia sa postavilo 28,8% slovenských respondentov. Opäť je potrebné dodať, v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Na Slovensku však toto rozhodnutie bolo v porovnaní s ostatnými predloženými rozhodnutiami najmenej schvaľovaným životným rozhodnutím. Medzi slovenskými mužmi a ženami sa nepotvrdil v prípade schvaľovania tohto rozhodnutia štatisticky významný rozdiel. Zaujímavým zistením v súvislosti s týmto rozhodnutím, ktoré je prioritne spoločensky vnímané ako rozhodnutie ženy, je fakt, že ho respondenti v európskych krajinách aj na Slovensku takto aj vo väčšej miere schvaľovali, a síce, ak aktérkou rozhodnutia bola žena. Na druhej

strane, vysoká hodnota rodiny pretrvávajúca v krajinách ako Bulharsko, Srbsko, Maďarsko, ale aj Slovensko spôsobovala, že toto rozhodnutie bolo celkovo najmenej schvaľované.

Najnižšia miera schvaľovania životného rozhodnutia respondentami v participujúcich krajinách ESS bola zaznamenaná v prípade rozhodnutia „rozviesť sa, zatiaľ čo deti sú mladšie ako 12 rokov“. Najväčšmi bolo toto rozhodnutie schvaľované v Nórsku a Švédsku, naopak najnižšia podpora pre schvaľovanie tohto rozhodnutia bola vyjadrené respondentmi v Litve a Maďarsku. V Maďarsku bolo toto rozhodnutie dokonca menej schvaľované ako v meraní pred 12timi rokmi. V európskych krajinách sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely medzi mužmi a ženami pri schvaľovaní tohto rozhodnutia. Zároveň je potrebné dodať, že toto rozhodnutie bolo v Európe schvaľované vo väčšej miere (štatisticky významný rozdiel), pokiaľ bolo respondentom predstreté ako rozhodnutie ženy, teda, že „...žena sa rozhodne rozviesť sa, keď sú deti mladšie ako 12 rokov“. Na Slovensku toto rozhodnutie neschvaľovalo alebo rozhodne neschvaľovalo 39,6% respondentov. Opäť je potrebné dodať, v porovnaní s predchádzajúcim meraním postojov k tomuto rozhodnutiu sa miera schvaľovania štatisticky významne posunula smerom k akceptácii tohto rozhodnutia. Schvaľovanie

alebo rozhodné schvaľovanie tohto rozhodnutia na Slovensku vyjadrilo 27,9% opýtaných. Medzi slovenskými mužmi a ženami sa nepotvrdil v prípade schvaľovania tohto rozhodnutia štatisticky významný rozdiel.

Štúdie poukazujú na to, že tolerantnejšie postoje k rozvodom stúpajú v spojitosti so zlou kvalitou manželstva, ak obaja partneri majú mimomanželské vzťahy a ak sú páry bezdetné (Diefenbach & Opp, 2007). Zaujímavým zistením je aj fakt, že skúsenosť s rozvodom rodičov nevyplýva na to, že by respondenti zastávali tolerantnejší postoj k rozvodom.

Na doplnenie zistení k schvaľovaniu rozhodnutí v Európe aj na Slovensku je vhodné poukázať aj na efekt veku respondentov pri vyjadrovaní súhlasu s predloženými rozhodnutiami. Kumulatívne dáta ESS za deviate kolo pre všetky krajiny, ale aj špecificky pre Slovensko potvrdili významný negatívny vzťah medzi vekom a schvaľovaním rozhodnutí. V participujúcich krajinách ESS globálne a na Slovensku ešte výraznejšie sa potvrdilo, že respondenti vo vyššom veku inklinujú skôr k neschvaľovaniu rozhodnutí, čo je zrejme vo veľkej miere ovplyvnené tradičnými rodinnými normami a historicky spoločensky podmienené vysokou hodnotou rodiny.

V Európe a aj na Slovensku sa menia vzorce rodinného a partnerského správania a je zrejmé, že ich prevalencia formuje postoje spoločnosti v reflexii týchto zmien. Dúfame, že v tejto kapitole sa nám podarilo poukázať na postoje a zmeny postojov respondentov ESS voči zmenám v rodinných normách. Otázkou zostáva kedy a v akej miere sa popísané prítomné trendy v životných rozhodnutiach premietnu do sociálnych politík európskych krajín.

SUMMARY

Do you approve this decision?

Changing family norms in Europe (and in Slovakia)

AIM: This chapter aims to present findings of the Round 9 of the European Social Survey (ESS) on changing family norms in the cross country perspective (the ESS participating countries) and in Slovakia in particular.

METHOD: The ESS data round 9 (2018-2019) and round 3 (2006) were analysed with the focus on “Timing of life” module designed by F.C. Billari et al. (2016).

To achieve the aims of this chapter the ESS items representing (and measuring) changing family norms were analysed. The family norms were represented by five life-long decisions:

- not to have children
- to live with a partner without being married
- to have a child with a partner he/she lives with but is not married to
- to have a full-time job while he/she has children aged under 3
- to get divorced while he/she has children aged under 12

The split-ballot design for gender was incorporated for this module to assign respondents randomly to either a male or a female version of the items. For example: How much do you approve or disapprove if a man chooses never to have children? or How much do you approve or disapprove if a woman chooses never to have children? Responses were given on a 5-point scale (1 – strongly disapprove, 2 – disapprove, 3 – neither approve nor disapprove, 4 – approve, 5 – strongly approve).

RESULTS: The results of analysed items show that the level of approving the new family norms generally increased within the time period of 12 years. Out of five displayed new family norms presented to respondents for approval, the highest level of approval was assigned to the decision “to live with a partner without being married”. This new norm of cohabitation was mainly supported by respondents in Norway (mean score 4.53) and the Netherlands (4.21). The lowest approval of that decision was in Lithuania and Slovakia. 31.2 % of respondents in Slovakia reported either disapproval or strong disapproval of this decision. Gender analysis at national level in Slovakia showed that men approved this decision to a greater extent than women and the difference was statistically significant.

The second mostly approved decision by ESS respondents was „to have a child with a partner he/she lives with but is not married to“. This family norm was, similarly to the previous one, mostly supported by respondents in Norway and the Netherlands. The lowest approval of this decision was in Lithuania and Slovakia. 31.5 % of Slovak respondents reported either disapproval or strong disapproval of this decision. Gender analysis at national level in Slovakia showed that men approved this decision to a greater extent than women and the difference was statistically significant. The third mostly approved family norm by respondents in Europe was “to have a full-time job while he/she has children aged under 3“. This family norm was mostly supported by respondents in Norway and Finland. The lowest approval of this decision was in Germany and Serbia. In Slovakia, 35.8 % of respondents reported either approval or strong approval of this decision. Gender analysis at national level in Slovakia showed that this decision was approved significantly more often by Slovak respondents once it was displayed as an action of men in comparison to women. The fourth mostly (dis) approved family norm by respondents in Europe was „not to have children“. The highest level of approval of this life-long decision was in Norway and the Netherlands. The lowest approval of this decision was in Bulgaria and Serbia. This decision was approved more by women than

by men. In Slovakia, 45.9 % of respondents reported either disapproval or strong disapproval of this decision. The decision “not to have children” was the least approved one out of all five presented new family norms in Slovakia. Finally, the fifth norm that was approved least in Europe was „to get divorced while he/she has children aged under 12“. The highest level of approval of this life-long decision was in Norway and Sweden. The lowest approval of this decision was in Lithuania and Hungary. In Slovakia, 39.6 % of respondents reported either disapproval or strong disapproval of this decision.

CONCLUSION: The patterns of family and partnership behaviour are changing globally and the findings presented in this chapter show that those changes are also mirrored in public attitudes in Europe. Specifically, this chapter aimed to show attitudes and attitudinal changes of ESS respondents towards new family norms. However, the question is „When?“ and „How?“ these changes and new trends in family and partnership behaviour will be implemented efficiently in social politics of European countries.

Literatúra

- Billari, F. C., a kol. (2016). The "Timing of Life": The Organisation of the Life Course in Europe https://www.europeansocialsurvey.org/docs/round9/questionnaire/ESS9_billari_proposal.pdf
- Diefenbach, H., & Opp, K.-D. (2007). When and Why Do People Think There Should Be a Divorce?: An Application of the Factorial Survey. *Rationality and Society*, 19(4), 485–517. doi: 10.1177/1043463107083738
- Džambazovič, R., & Šprocha, B. (2017). Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujujúcich osôb podľa výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. In *Sociológia - Slovak Sociological Review*, 49, 4, 369–404.
- ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3. 7. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS3-2006.
- ESS Round 9: European Social Survey Round 9 Data (2018). Data file edition 2. 0. NSD - Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. doi:10.21338/NSD-ESS9-2018.
- Eurostat (2020). <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/pdfscache/6790.pdf>
- Gerbery, D. (2016). Rodinná politika na Slovensku v komparatívnej perspektíve. *Slovenská štatistika A Demografia: Vedecký časopis*, 26(3), 48–68.
- Lesnard, L., Cousteaux, S. S., Chanvrlil, F., & Le Hay, V. (2016). Do Transitions to Adulthood Converge in Europe? An Optimal Matching Analysis of Work–Family Trajectories of Men and Women from 20 European Countries. *European Sociological Review*. 32, 3, 355–369. doi: 10.1093/esr/jcw003
- Meeussen, L., Veldman, J., & Van Laar, C. (2016). Combining Gender, Work, and Family Identities: The Cross-Over and Spill-Over of Gender Norms into Young Adults' Work and Family Aspirations. *Frontiers in psychology*, 7, 1781. doi: 10.3389/fpsyg.2016.01781
- Sánchez Gassen, N., & Perelli-Harris, B. (2015). The increase in cohabitation and the role of union status in family policies: A comparison of 12 European countries. *Journal of European Social Policy*, 25(4), 431–449. doi: 10.1177/0958928715594561
- van Wel, F. & Knijn, T. (2006). Transitional Phase or a New Balance?: Working and Caring by Mothers With Young Children in the Netherlands. *Journal of Family Issues*. 27(5):633–651. doi: 10.1177/0192513X05284858

ISBN 978-80-89524-52-5 (online, Pdf)
<https://doi.org/10.31577/2020.978-80-89524-52-5>

